

FNSiN

NOS

Nr 3 2017 Årgång 39

Medlemsorgan för Föreningen Natur och Samhälle i Norden

FNSiN grundades år 1973

Ur föreningens stadgar:

”§2 Föreningen skall samla intresserade av natur och samhälle i Norden till allsidiga studier därav. Genom studieverksamhet, föreläsningar, excursionser och publikationer skall Föreningen sprida kunskap om natur och samhälle med huvudinriktning på Norden. Föreningen är en religiöst och partipolitiskt obunden ideell förening.

§3 Föreningens huvudsakliga intresseområden är Danmark, Finland, Färöarna, Grönland, Island, Norge, Sverige och Åland samt områden med historisk eller annan anknytning till länderna i Norden.”

FNSiN samarbetar med Studieförbundet Vuxenskolan och med andra föreningar. FNSiN ingår i Förbundet för Ekoparken.

Läs mer på vår hemsida

Föreningens adress:

c/o Erik Elvers
Illerstigen 28
170 71 Solna

Medlemsavgiften 2016

Fullbetalande medlem 160 kr
Ny dito efter 1/7 80 kr
Famijmedlemmar
(oavsett antal) 80 kr

Plusgiro: 67 01 50- 2
Medlemsavgifter och beställning av skrifter

e-post : info@fnsin.nu

FNSiN styrelse

Ordförande:

Bente af Edholm
Fritiofsvägen 4
182 54 Djursholm
08-622 55 25; 070-4000199
bente.fnsin@gmail.com

Vice ordförande:

Soili Bisi-Ström
Fatburs Kvarngata 14
118 64 Stockholm
08-191252; 072- 9921669
soibis@outlook.com

Sekreterare:

Camilla Berg
Fredrikslundsvägen14
168 34 Bromma
08-26 25 84
camilla_berg@spray.se

Kassör:

Eva Bolander
Tegelsmöravägen 11
748 42 Örbyhus
0295-61 312

Övriga ledamöter:

Nina Bohigas
Dovregatan 14, lgh 1102
164 36 Kista
070-4547724
Nina_bohigas@hotmail.com

Eric Bolander
Tegelsmöravägen 11
748 42 Örbyhus
0295-61 312 ; 072-3181225
eric.bolander@telia.com

Lisbet Scheutz
Löjtnantsgatan 8A
115 50 Stockholm
073-9924125
Lisbet.scheutz@gmail.com

Lars-Olov Wallin
Södermannagatan 57
116 66 Stockholm
070-1714829
Lars-olov.wallin@home.se

NOS redaktion:

Bente af Edholm
Soili Bisi Ström
Anders Schærström

Ansvarig utgivare :

Anders Schærström,
Kometvägen 49, 183 48 Täby;
08-758 30 03; 070-693 91 28
anders.schaerstrom@telia.com

Material till NOS skickas till:

nos.fnsin@gmail.com

NOS har ISSN: 0348-7970

NOS utkommer 4 ggr/år.
Manusstopp 1 dec/mars/juni
resp. sept.

Tryckt hos:

Ordgruppen/
Författarens Bokmaskin

Internet

www.fnsin.nu

Webbansvarig:
Eva Bolander

Omslagsbilder

Framsida:
Duvor till salu på en marknad i Frankrike

Baksida:
Nätdragande morianer, skulpturgrupp av Per Henrik Lundgren, 1845.
Morianerna stod ursprungligen vid en bro i Hagaparken, men när vattennivån i Brunnsviken sänktes hamnade bron och skulpturerna på torra land, varför de flyttades till Ulriksdals slottspark och placerades vid Igelbäcken 1863.

Foto: Claes Göran Ström

Våra böcker:

	normal	medlem
De goda ogräsen	75	50
Gotska Sandön	100	75
Kall ökensand	75	50
Spetsbergen	50	30
Tyresta	20	10
	(Porto tillkommer)	

Beställ genom Erik Elvers e.elvers@bredband.net

Ordföranden har ordet

Våren passerade så fort att den bäst kan sammanfattas med ett litet bildkollage över några av händelserna hittills i år:

Bente, föreningens ordförande, åker gärna långfärdsskridskor på den isbelagda Ekebysjön.

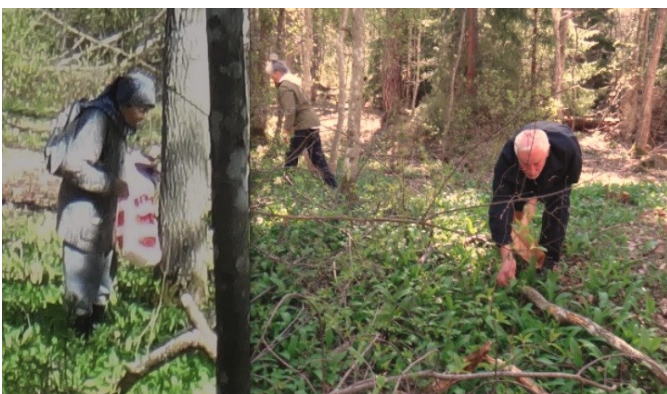
Kjell Linnér berättar gärna om vad som hände på Thera för 3500 år sedan.

Gruppen som bade en skön söndag i Sandemar. Blomstervandringen leddes av träd- och blomsterkunniga Eva Innings.

FNSiNs arkivgrupp sorterar fram det viktigaste ur föreningens historia som ska överlämnas till Stadsarkivet.

Här plockas ramslöken en solig dag i maj av Adèle, Elisabet och Bengt.

Jag kommer denna sommar att åka till Island på exkursion i landets norra delar. Där kan man studera förutsättningar, för möjligheter att i framtiden förutsäga jordbävningar och vulkanutbrott, genom analys av förändringar i grundvattnet. Mer om det i ett kommande nummer av NOS.

Nu önskar jag er alla en riktigt skön sommar!

Hälsningar från ordförande Bente af Edholm

Lübeck

- hansestad med Sverigeanknytning

I norra Tyskland, i förbundslandet Schleswig-Holstein, mellan Hamburg och Travemünde ligger den gamla staden Lübeck. Den anlades på sin nuvarande plats på ön i Trave år 1143, sedan den äldre staden – känd sedan ca 1050 – som låg litet längre norrut förstörts av de östgermanska rugiererna (som möjligen gett namn åt Rügen).

Staden fick ett starkt uppsving 100 år senare när hertig Henrik Lejonet förlade ett biskopssäte dit och inbjöd svenska, danska, norska och ryska köpmän att besöka staden. Den blev ett centrum i Hansans handel med länderna i norr och hade ett starkt inflytande i det politiska skeendet i dessa. Det kom då även in en stor mängd lågtyska ord i de fastlandsnordiska språken vilket ledde till att de gamla böjningssystemen för substantiv och adjek-

tiv på ett par generationer rasade ihop, till skillnad från i isländskan som levde ett ganska isolerat liv. Eftersom de nordiska ländernas förening i Kalmarunionen 1397 innebar ett hot mot Lübecks maktställning försökte staden motarbeta unionen, och stadens köpmän understödde Gustav Vasa med pengar och krigsmaterial. Kalmarunionen splittrades, men Hansan började vid den här tiden gå tillbaka. Ett skäl för detta var för att en hel del av dess inkomster kommit från handeln med pälsar från Skandinavien och Ryssland, men sedan europeerna upptäckt att Nordamerika fanns kom ett starkt inflöde av pälsar därifrån. Hansan tynade bort allt mer och upplöstes på 1660-talet, de sista städerna i den var Hamburg, Bremen och Lübeck vilket åter speglas i registreringskyltarna på bilarna i de tre städerna, HH,

HB resp HL där det första H-et står för just Hansestadt.

Delar av staden skadades svårt under andra världskriget, men åtskilliga byggnader är bevarade och andra återuppbyggda, och hela centrala staden är världsarv. Den är ca 1,5 km från norr till söder och mycket behaglig att ströva omkring i.

Ett av de mest kända landmärkena är den västra stadsporten Holstentor med sina två torn. Huset är byggt på litet sumpig mark, och tornen lutar något mot varandra. I byggnaden finns ett innehållsrikt museum.

Ett annat intressant museum man inte heller bör missa är Hansamuseet nära Burgtor på norra delen av ön. Texterna är på tyska, engelska, svenska och ryska.

Flera andra museer finns, t ex ett Natur- och miljömuseum sydlig-

ast på ön nära Domkyrkan.

Men det är alltså trevligt att bara vandra omkring i den centrala staden och gå in i olika byggnader, t ex Heiligen-Geist-Hospital (Helgeandshuset) som började byggas 1227 (för nära 800 år sedan!) och är en av Europas bäst bevarade medeltidsbyggnader. Det användes som ålderdomshem ända fram till 1970.

I Domkyrkan från 1341, äldsta delarna från 1173, finns bl a ett 17 m högt ekkors, skulpterat av Bernt Notke (som även gjort St Görän och draken i Stockholm).

I St Petri zu Lübeck kan man åka 50 m upp i tornet och få en fin utsikt över staden och dess omgivningar.

Marienkyrkan, byggd under 100 år runt år 1300, har

världens högsta välvda tegeltak, 40 meter över golvet. På en sten utanför den sitter, litet överraskande, en djävulsstaty. Bakgrunden är att djävulen fått för sig att det var en krog man skulle bygga, och han visste att sådana var bra rekryteringsbaser för proselyter och anslöt sig till byggnadsarbetarna. Först när kyrkan var färdigbyggd insåg han att han blivit lurad och tog en stor sten för att förstöra den. Man lovade då att även bygga ett värdshus, och han lade då stenen intill kyrkväggen. Statyn är placerad på stenen med märken av hans klor.

Staden erbjuder icke blott andlig utan även lekamlig spis – den är hemvist för den berömda Niedereggermarsipanen. Niederegger har hållit till i samma hus ca 200 år. I ett litet museum i en annan av dess byggnader kan man inhämta att produktionen är 30 ton varje dag.

Staden har anknytning till Norden och skulle kunna vara mål för en liten föreningsresa. Det är lätt att ta sig dit även på egen hand, man kan flyga till Hamburg och fortsätta en dryg timme med tåg från flygplatsen med enkelt tågbyte på Hamburg C. Man kan också ta tåg till Trelleborg och (natt)färja till Travemünde varifrån det är en kort tågresa till Lübeck.

*Erik Ehlers
(Text och foto)*

Holstentor

Helgeandshuset.

Domkyrkan

Svenskt inslag

Armenien — centrum för en annan diaspora

Medan grannlandet i norr, Georgien, försöker komma med i EU och Nato och straffas av Ryssland, är Armenien idag helt beroende av det stora landet i norr. Dess gränser till fientliga grannnationer som Azerbajdjan och Turkiet, bevakas av ryska trupper. Handeln är sedan gammalt inriktad dit och därifrån. Båda två staterna är mycket små, med något mer än tre miljoner invånare, varav en tredjedel finns i huvudstäderna, respektive Tbilisi och Jerevan.

Situationen liknar faktiskt den under sovjetsamväldets tid. Båda frodades, men georgierna såg på Moskva med både kritiska och ironiska ögon, trots att Stalin var född georgier. Sovjetstaten sågs mera av armenierna som tillflyktsorten efter folkmordet på dem i Turkiet under första världskriget. De var följsamma på ett annat sätt än georgierna som t.ex. författaren och den dåvarande kommunisten Arthur Koestler berättade från mellankrigstiden. Men det ansågs också att Stalin givit bort delar av det gamla Armenien, bl.a. till Turkiet.

Av turkarna ansågs vid första världskrigets början under 1915 armenier i Turkiet som en möjlig femtekolonn. Den armeniska minoriteten såg Ryssland som skyddsnation för sin kristna tro och började ställa krav på myndigheterna. Det blev en förfärlig massaker, planerad och påskyndad av myndigheterna. Intellectuella fängslades och avrättades. De armenier som inkallats i ottomanska armén avväpnades och fängslades. En del av dem sköts direkt. Ute på landsbygden i Anatolien skedde spontana aktioner mot armenier uppmuntrade av lokala ledare. Inte minst kurder

tog chansen att tillskansa sig egendom från sina grannar. Kvinnor och barn drevs i dödsmarscher mot den syriska öknen så långt från gränsen i norr som möjligt. Mycket få överlevde. Men detta hat var inte bara bundet till krigsläget. Våldsamma förföljelser hade redan startat centralt i Konstantinopel under sultanen Abdul-Hamid 1898. Armenierna var redan före folkmordet på ca 1 1/2 miljon en nation som var spridd över världen, speciellt i Mellanöstern. Efteråt blev draget ännu tydligare. Idag finns minst 2 miljoner i Ryssland, 1 miljon i USA och en halv miljon i Frankrike. Men armenierna är verkligen, liksom judarna, internationella. Det tragiska minnet av massakern och lidandet blev ett trauma som upptar nationens medlemmar var de än befinner sig. I Jerevan brinner den eviga elden i ett monument med museum på Tsitsernakaberd, Svalornas fästning. 24/4 är Martyrernas dag i Armenien, då många lägger blommor på platsen. I Jerusalem ligger monumentet över ett annat

trauma, också det för mänskligheten som helhet, Förintelsen av judarna under andra världskriget.

Man jämför alltså gärna med judarnas historia. De har upplevat flera fall av diaspora genom årtusenden. Liksom armenierna var många av dem rika eller välbärgade. Som små religiösa minoriter kunde de beskyllas för allehanda och var ständigt föremål för avundsjuka. Det är naturligt att man i sådana grupper utvecklar

Tsitsernakaberd

Monumentets eviga låga till minne av folkmordet på armenierna på Tsitsernakaberd, Svalornas fästning i Jerevan.

skyddsmekanismer både andligt och materiellt för att kunna fly om pogromer sätter in.

En annan sak är kärleken till kulturarvet. Eftersom det sällan har varit knutet till ett särskilt landområde i äldre tid har religionens böcker varit särskilt aktuella. I Israel vördar man särskilt torarullarna och i Jerusalem finns ett stort monumentalt museum kring Dödahavsrollarna. I Armeniens huvudstad Jerevan ligger Matenadaran, ett annat stort komplex som bevarar armeniska (och andra) manuskript, avskrifter av Nya Testamentet och andra exempel på bokkonst. De utgör en liten del av det som plundrades och förstördes under folkmordet. Men många kunde smugglas ut. Ett verk vägde 28 kg och delades därför i två och smugglades ut ur Turkiet av två kvinnor, varav en senare hamnade i USA. Men nu har det sammanförts igen i Matenadaran. Båda minoriteterna uppfattar sig ha fått sitt hemland tillbaka, i judarnas fall med Israel, i armeniernas deras egen stat. Förluster av gammalt armeniskt land upptar många i Armenien idag. Samma drift ledde judarna efter Förintelsen och andra världskriget till skapandet av staten Israel.

Liksom de judiska emigranterna har de armeniska betytt mycket för respektive stat. Rika magnater inom båda grupperna har donerat kolossala summor för byggnadsverk, konst, museer, institutioner för högre undervisning med mera. Mindre bemedlade bidrar på andra sätt. Men de största turistströmmarna till Armenien och Israel utgörs ännu av armenier och judar i förskingringen. Armenier känns igen på deras karakteristiska efternamn på -ian, -ijan, som i Chatjaturjan, Petrosjan, i fallet Paradjanov på ryska tiden utökat med -ov, en rysk ändelse, etc. Man vårdar i båda fallen de båda speciella språken i familjerna ute i världen- i judarnas fall inte bara hebre-

Många äldre stenkyrkor och kloster utgör omistliga kulturminnen överallt i Armenien. Här Haghpats kloster, utnämnt till världsarv av Unesco.

iskan som mer eller mindre en nyskapelse, utan även i sjunkande grad jiddisch.

De erfarenheter jag nyligen gjort av Armenien har jag fått genom en kunskapsrik resa anordnad av den lilla resebyrå Herodotos. Den har specialiserat sig på resor i det gamla sovjetsamväldet. Grundvalen är att man kan röra sig och göra sig förstådd på ett mera djupgående sätt på ryska som är lingua franca överallt. Resebyråns föreståndare, den historieintresserade Arthur Sehn är född i Polen och har därmed ovärderliga personliga erfarenheter av den typ av traditioner som utmärkte Sovjet och dess vasaller. Mycket består av humor och ironi.

Nog finns det dessutom ett sällsynt imponerande och mångsidigt kulturarv som går tillbaka till tiden före etablerandet av Sovjetunionen och senare kuvandet av Östeuropa. Det ingår givetvis i varje turistresa. Armenien har en egen kristen kyrka som är den äldsta i världen. Den grundades som statskyrka år 301, ganska långt före Roms formella övergång. Inom denna skapades det speciella alfabetet. Dess kyrkor och kloster i en egen stil är i många fall mycket tidiga, synnerligen sevärda, och i många fall utnämnda till Unescos världsarv. Självklart har allt detta bidragit till en stark identitet och

uthållighet genom århundradena.

Men min lilla grupp fick även ta del av något annat, den moderna konsten och dissidenternas värld. Medan socialrealismen härskade nästan oinskränkt i resten av Sovjetunionen tillkom redan 1972 det första museet för modern konst i just Jerevan. Framväxten av alternativa och avvikande former kan illustreras i öster som på inget annat område i västvärlden. Det gamla sovjetsamväldets länder ger oss därför inblickar som är betydligt intressantare än länder som genomgått samma utveckling och ser ut på samma sätt som vårt eget. De bjuder därtill på utmaningar där inte allt går på räls. I båda de små bergsnationerna i Kaukasus kan man också möta en öppenhet, hjälpsamhet och gästfrihet som är påfallande. Åren när Sovjetstaten föll sönder, omkring 1991, drabbades Armenien, mer

än andra, av en total kris. Gasimport och elproduktion upphörde. Eftersom vintertemperaturerna kunde gå ned till arktiska mått eldade man i kaminer i stadsvåningar upp sitt möblemang och sina trädplaneringar. Studenterna fick läsa vid talgljus i flera år. En förödande jordbävning dödade 50.000 människor i västra Armenien (Gyumri-Spitak). 1992-94 rasade ett förödande krig med Azerbajjan om området Nagorno Karabagh som i huvudsak hyser armenisk kristen befolkning i motsats till resten av det muslimska Azerbajjan. Stora mängder av flyktingar gick åt båda hållen och skulle tas om hand. Utfallet gick dock i Armeniens favör trots de större resurserna i grannlandet, både i befolkningsmängd och olja från Baku. Trots de stora svårigheterna går Armenien

dock numera framåt, fastän långsamt. Någon medelklass finns knappast, liksom på andra håll i det gamla Sovjet. Det finns ett fåtal mycket rika och majoriteten klarar sig hjälpligt på en medellön av 200 euro i månaden. Pensionerna är nere i 70 euro. Följden blir att många har egen näringsverksamhet vid sidan av eller har två mindre jobb. Ändå kan man ta emot stora grupper av förföljda minoriteter som den bekanta gruppen förföljda jassider från Irak, hela 40.000, som följer en variant av zoroastrismen med ursprung i Persien.

Den stora symbolen för armenierna är berget Ararat. Man kan bland armenier ibland trösta sig med att i det stora område som utgjorde Stor-Armenien under medeltiden fanns en av de större civilisationerna i Mellan-Östern redan 1200 år f.Kr. Detta rike

Retfullt avtecknar sig Ararats dryga 5000 m överallt i huvudstaden Jerevan, fast från andra sidan gränsen till den stora grannen Turkiet.

Dramatisk natur och en intressant geologi finner man överallt i bergen som dock är något tusental meter lägre än Ararat.

kallas i assyriska källor från det främsta fiendehållet Uruatri eller Urartu. Det behövs inte mycket fantasi för att inse att det är samma namn som berget Ararat. Men riket omfattade i sin kärna landen kring de stora sjöarna i Kaukasus och dess närhet, Sevan (nu Armenien), Van (Turkiet) och Urmia (Iran). Det nutida Armenien var en utkant i detta rike. Men före 700 f.Kr. uppförde dess kung Argishti i Urartu flera fästningar och städer där. Den mest kända borgen hette Eribuni och ligger restaurerad på en markerad kulle i nuvarande Jerevan. Inte heller där bör man tveka om likheten med stadens nuvarande namn. Från denna överflyttade man senare funktionen fästning till en annan kulle i närheten av en flod i staden, kallas Karmir Blur (Röda kullen). Den kallades Teschebaini efter en viktig gudom. Vi vet inte vad för språk man talade. Armeniskan är ett avlägset men indoeuropeiskt språk. Men i området kan också ha talats något av de kaukasiska språk, för vilka georgiskan är den viktigaste exponenten. Dessa språk är unika och räknas inte som indoeuropeiska. Urartu-riket upphörde vid den

persiska (mediska) anstormningen av Babylonien och var borta ungefär 590 f.Kr. För övrigt var det strax innan judarna i förskingringen tilläts av den persiske storkonungen att komma tillbaka till Israel från Babylon.

Armenierna har gärna sett Urarturiket som sin egen första storhetstid, fastän identifikationen är högst tvivelaktig. Men territoriet är detsamma.

Jerevan var en liten håla innan de överlevande armenierna under 1920-talet byggde sin nya huvudstad, närmast som ett nybyggarsamhälle. Det är i dag en mera välplanerad och modern huvudstad i stort sett belägen på en slätt - i motsats till den kuperade gamla storstaden Tbilisi (Tiflis) i Georgien. Ararat på sina drygt 5000 m ligger snötäckt ständigt i fonden, retsamt och tragiskt utom räckhåll inne i Turkiet. Ani, den medeltida huvudstaden för Armenien med Georgien, ligger redan i ruiner och förfaller oupp- hörligt i nordväst, också inom Turkiet och retsamt nära gränsen.

*Christer Westerdahl
(Text och foto)*

”Faktaruta.” Musa Dagh, armeniska Musaler.

Franz Werfel, en känd tysk-tjeckisk förf. av judiskt ursprung som emigrerade till USA och dog där 1945, skrev 1933 den berömda romanen *De fyrtio dagarna på Musa Dagh*. Den översattes till svenska redan 1935. De handlar om de 4000 armenier som med vapen i hand höll ut på berget 1915. De var under ledning av en armenisk officer i den ottomanska armén, Moses Kalousdian, i romanen kallad Gabriel Bagradian. De evakuerades slutligen av ett franskt fartyg. Mosesberget ställdes under det franska protektoratet Syrien men blev 1938 en del av Turkiet då Frankrike evakuerade 4000 armeniska byar. En enda by med armenisk befolkning finns kvar idag, Vakifli, med bara 126 invånare, mest äldre. I samband med hundraårsminnet 2015 av massakern 1915 intervjuade Nathan Schachar i DN folk i byn. Men visst finns det kvar åtskilliga armenier också i det moderna Turkiet.

Offerkast och vägar

Kjell Linnér har skrivit en intressant artikel i NOS om vägar i Blekinge. Liksom mycket annat i Kjells verksamhet ger den uttryck för djupa kunskaper och vida vyer. I varje fall gav den mig en ny infallsvinkel på det området.

På den s.k. Runamovägen nämner Kjell varp eller offerkast. De var en gång en mycket viktig del av den svenska, för att inte säga den nordiska, folktraditionen: ”Det var som alltid kusligt att fara genom Sörmon, stor, tom på människoboningar, beryktad för rövare och vargar. Buskar togs för lurande rövare och vargar tycktes höras flera gånger. Efter rast på Avelsätters gästgivaregård med någon mil kvar till Åmål for man vidare i mörker genom den ödsliga, illa beryktade Avelsättersskogen. Fasan vid samma oroande tankar på vargar och rövare ökades av en rishög, som invid landsvägen angav platsen för ett mord: två eller tre andra sådana hemska rishögar fanns på vägen mellan Karlstad och Åmål.”

Det är N.P. Ödman som i sina Barndoms- och skolminnen nämner åtminstone två-tre stycken offerkast längs en specifik väg. Det var i samband med en vintertida episod under 1840-talet på väg till julferien från Karlstad till Åmål. Sörmon med sina offerkast är för övrigt en skräckinjagande passage nämnd av flera sagesmän redan på 1600-talet. Även västgötar från trakten av Lidköping i trafik med slädforor till och från Karlstad på vintern under 1800-talets senare del fick känna av skogens mystik och återberättade gärna det oförklarliga som hänt under passagen.

Vad är ett offerkast? Andra beteckningar på sådana kast är varp eller bål. Många äldre hade under

de senaste decennierna inte bara hört talas om dem, de har också själva sett något eller några. Det vet jag från omfattande resor med intervjuer över i stort sett hela landet. Under många århundraden fram till ca 1900 var det rentav vanligt att man på en ksthög offrade kvistar, stenar och ibland även annat och uttalade någon form av ramsa som i allmänhet hade innebörd av ungefär ”vila i frid.” Där hade det, sade de äldre, någon drabbats av ond bråd död. Ibland ansågs någon ha blivit mördad. Vi kan fastställa att detta äger sin riktighet när man kan hitta en historisk källa till händelsen.

Den första plats av denna typ jag själv stötte på låg på Kålland i Västergötland på vägen mot Läckö. Den kan tjäna som lärorikt exempel. Platsen kallas *Stöberg/et*, och är alltså belägen vid landsvägen genom skogen Vindmeden i Sunnersbergs socken och Fröslunda by. Denna form är den ursprungliga, men folk brukar i allmänhet säga Stötteberget. Sven Friberg tar upp den i sina studier över ortnamnen i Kållands härad 1938. Dess öde är en annan anledning till att den är av allmänt intresse. Den blev nämligen delvis bortsprängd vid ett nytt vägbygge 1928. I flera årgångar av Sveriges Natur, 1929 och 1936, nämner Friberg detta om Stöberg. Klippan tycks ha fått sitt namn genom att man vid offerseden att ställa grenar och kvistar mot den så att säga `stöder` eller `stöttar` berget. Men detta kast som fortfarande är aktivt är inte registrerat i Riksantikvarieämbetets Fornsök. I samma text nämner Friberg även ett kast vid *Galgbacken på Råda ås*, en för övrigt ingalunda ovanlig plats för ett

sådant. Vi har ett annat exempel i bygden från *Galgbacken* på gränsen mellan Kinne och Kinnefjärdings härader, väl strikt talat inom Sils socken, men samtidigt mellan de tre socknarna Sil, Husaby och Skälvum. Det beskrivs av Einar Björe i en atikelserie i Nya Lidköpings-Tidningen från åren 1966-68, som undertecknad nu försöker redigera till en bok att utkomma inom några år.

Åtminstone två andra kast i Sverige har liknande namn som *Stöberg*. Det är *Stötteberget*, Hemsjö sn, raä Hemsjö 49:1 (fig. 91), och det likljudande *Stötteberget* i Erska sn, raä Erska 32:1, också i Västergötland, men då i Älvsborgs län, samt *Stöddasten*, eller *Stöttasten*, Floda sn, Södermanland. För den senare finns inte heller registrering av kastet som fornminne.

Det ståtligaste exemplet på restapinnar mot en klippvägg i Sverige finns vid Nälsgat vid *Brudsängen*, en klyfta med en kort tunnelpassage mellan sjöarna Anten och Mjörn i Västergötland, där det fortfarande läggs på. Det bör med tanke på *Brud*-namnet vara ett helt genuint offerkast från äldsta tid, fast det inte ligger direkt intill väg. Sägner om brudföljen och brudars tragiska död är vanliga vid offerkast. Omfattningen och fortlevandet av seden beror på att dess omgivning sedan länge är ett berömt turistmål. Socken är Långared, men kastet är inte registrerat som fornminne.

Namn som ovan som anknyter till verben `stöджа` eller `stötta` tycks ibland konkret ha uppkommit vid en brant bergvägg eller ett stort klippblock, där man sägs ha trott att trollen ovanför annars skulle ha ställt till farliga ras. Så sägs det om *Stötteberget* i Hemsjö inte så långt från Brudsängen, men väster

om Alingsås. Detta är då en speciell form av offerkast, utan att vara egentliga kast i meningen att man ”kastat” något där. Egentligen är det inte heller frågan om kast, utan mera en rituell gest där man *lägger* något på högen eller röset. Inte heller passar ordet offer för denna handling.

Den framstående västgötske språkforskaren Hugo Jungner gör visserligen ett nummer av den antagna förhistoriska kultplatsen Fröslunda i samband med Stöberget. I våra dagar är ju Fröslunda känt för det fabulösa och unika fyndet av 17 sköldar från sen bronsålder. Men det var det inte då. Men bakgrunden är en helt annan och mycket senare. Här skall enligt Tore Hartung som skrev om detta i Lidköpingsbygden 2011, år 1670 en hejderidare ha blivit mördad. Platsen ligger mitt emot Rybergs påle, en milsten daterad 1707 och med namnchiffer för Carl XII, och dessutom en populär rastplats en gång i tiden, mellan gårdarna Ridaregården och Klastorp.

Hejderidaren hette Carl Carlsson och var skogvaktare på greve Magnus Gabriel de la Gardies marker. Han träffade vid ett tillfälle på Nils Jönsson från Fröslunda i skogen och anklagade honom att vara ute efter storvilt. De skildes dock och lovade att göra upp senare. Snart möttes de på vägen och då sköt Jönsson ihjäl hejderidaren. Målet kom till hovrätten i Jönköping eftersom man i tingsrätten inte kunde enas om det var mord, dråp eller nödvärn. Slutet kan ha varit straffarbete i stället för dödsdom. Uppgift saknas.

Ett annat känt fall kommer från gamla landsvägen mellan Gullspång och Kristinehamn år 1710, rää Visnum 45:1. På platsen överfölls 10/9 detta år en postdilgens med last av bl.a. myntplåtar som tillhörde kronan. Här finns sedan dess två kashögar. Dels platsen

där själva överfallet skedde, dels där den döende kusken, Måns Larsson från Algutsrud, blev hittad nästa dag. Han hade då ett skott genom kroppen, var knivskuren i strupen och hade en avslagen arm. Enligt en vis tradition kunde han peka ut en av brottslingarna innan han avled, eventuellt redan i den skara som samlats på platsen. De skyldiga, två drängar, blev under alla omständigheter funna och avrättades enligt laga dom.

Detta är ett annat lärorikt exempel på vad som kan hända med dylika platser. Nu är nämligen denna del av gamla landsvägen spärrad genom en bom, som effektivt hindrar folk att bokstavligen ”dra sitt strå till stacken.” Det är därför troligt att offerhögarna helt kommer att försvinna, trots att skyltar satts upp. Det ena kastet verkar nu svårt att spåra. Kast som bara består av ris är helt beroende av traditionen. Någon åtgärd av antikvariska myndigheter är inte känd, förutom skyltningen.

Vid Lokakällan i centrala Västergötland skedde dessutom ett mord 2/8 1817, på en man boende i Lokagården, Synnerål. Vid landsvägen låg därför ett offerkast med stenar, aktivt ännu 1921 och nämnt av Jungner. Samme författare nämner även *Hjulstenen* (med kors från bronsåldern) mellan Lindome socken i Halland och Landvetters sn i Västergötland. Också här har lagts ”offer,” i detta fall småstenar, upp på stenen. Det finns åtminstone en sägen om ett mord. Såvitt jag kan se finns inga av dessa registrerade av Riksantikvarieämbetet. Det bör dock redan här påpekas, att det finns många sådana. Men detta är lika litet som min kommande bok (nedan) inget försök till en redovisning av alla kända fall ens i Västergötland.

Det hände att man även kunde

uppgi ett namn på den döde, eller ett yrke, som västgötaknalle, eller som redan nämnts en berättelse om en brud som omkommit på väg till eller från kyrkan. En del av dessa berättelser var vandringssånger, som knappast hade hemortsrätt på bygden. Det fanns säkert många tusen sådana offerkast en gång. Men även idag kan man på Fornsök, Riksantikvarieämbetets fornminnessite, finna närmare 600 i hela landet. Många har glömts bort eller förstörts. Men påfallande många av dessa är alltså ännu kända i traditionen.

Det sägs också att den döde vilar på eller vid platsen. Det verkar inte så troligt, men kan nog vara riktigt långt tillbaka om personen var självspilling, d.v.s. hade begått självmord, eller om kastet ligger nära en avrättningsplats. Men ett genomgående drag är att offrandet vid kastet var ett sätt att undvika den döde som gengångare.

Man tog sig alltså en paus vid ett kast medan man färdades, om man så gick eller for i vagn, gick ofta något eller några varv runt högen och uttalade eventuellt en ramsa. Det räckte inte att en person i ett sällskap offrade, alla måste göra det, och inte heller att man bara gjorde detta på väg till målet utan även på tillbakavägen. Ett så annorlunda beteende mot idag när man inte ens skulle uppfatta det eventuella kastet i förbifarten!

Men utsikterna till detta är små. De flesta ännu existerande kast ligger längs vägar som inte längre används eller på stigar där trafiken är minimal. Det är just det som enligt min mening är det intressanta med kasten. Samma ord som varp dyker upp i norskan som verp: ”Verpa fylgjer vegen på samme måten som skuggen fylgjer mannen” säger den norske folkloristen Svale Solheim, som är en av dem som forskat kring offerkast. *Det betyder att vi kan använda faktiska varp och traditioner om*

sådana som en indikation på gamla nu nästan utplånade vägar och deras sträckning. Arkeologer som inventerat fornlämningar har hittat stenhögar som påminner om varp, men som saknar tradition. De har då ibland ändå dragit slutsatsen att det här gått en gammal väg. Med lite tur har man också kunnat finna hålvägar eller halvt försvunna vägbankar eller kavelbroar i närheten. Eftersom det kan vara omöjligt att finna någon annan förklaring har varpet alltså registrerats som sådant.

En gång beskrevs riskasten som stora majbål, så stora att de måste brännas upp för att inte välla ut över vägen. Men man fick inte avlägsna något ur dem. Snart var de lika stora igen. Andra kunde bli stora som verkliga (förhistoriska) gravrösen, men med mindre stenar. När de väl funnit plats en längre tid kunde de ge namn åt platser i trakten, ett torp kunde heta *Varpet* eller *Värpeshult*, och sägnen om en förolyckad brud kunde knytas till *Brudaröret*, *Brudliden* eller liknande, som ovan i *Brudsängen*.

Om det har skett en svår olycka på vägen med dödlig utgång läggs än idag ut blommor, värmeljus och annat på platsen. Men den stora skillnaden mot kasten är den att det sällan finns något kvar efter någon vecka eller så. Samma offerkast har däremot fungerat som sådant i flera hundra år. Vid Stötteberget på Källand blev alltså en skogvaktare skjuten 1670. På skogen mellan Mariestad och Kristinehamn blev vår kusk rånmördad 1710. Ännu läggs eller ställs kvistar och grenar på båda ställena där det skedde. I senare tid gör antikvariska myndigheter och hembygdsföreningar insatser för att man inte helt skall glömma bort kasten. Många får särskilda skyltar med text. De utgör en del av bygdens kulturhistoria. Därmed registreras de som fasta och lagskyddade fornlämningar.

Det veterligen äldsta omnämnandet av offerkast finns hos den senmedeltida kulturhistorikern Olaus Magnus i hans *Historia* år 1555, på tal om Småland. Det sker på tal om sägnen om de två bröderna som dödade varandra efter lång bortovaro utan att förstå de var bröder. Det är en vandringsägen, men man har med fog hävdat att det verkligen har någon form av lokal bakgrund här och där, särskilt i runstenen *Brörehalla* (Brödrahällen) vid gamla tingsplatsen i Reftele, Västbo, Finnveden i Småland. Stenen omtalar en far som rest den över sina två söner. Som avslutning nämner Olaus följande:

”Omkring nämnda plats ses stora högar af otaliga stenar, sammanförda af förbifarande folk, som utan vidare omständigheter kastat dit dem. Det är nämligen en plägsed hos detta folk, att resande som passera förbi märkliga ställen, där under och järtecken inträffat, kasta en hop stenar dit, detta till äfventyrs af det skäl, att man under en from förevändning vill hålla de steniga vägarna rena och fria, eller ock af någon annan hederlig anledning.”

Offerkastet går som fenomen alltså tillbaka till medeltid. Men såvitt man förstår inte längre tillbaka. Enligt min egen mening har de ett samband med den katolska kyrkans ideologi. Den inskräpte att en människa som dött på naturlig väg måste vila i vigd jord. Rimligen var det alltid den egna socknens kyrkogård som åsyftades. En som inte gjorde det blev osalig och blev gengångare. Men knappast en nutida Halloween-figur! Det var ett långt mera skrämmande väsen.

En som färdades mycket på åsvägen från Uppsala mot Tierp var vår förste riksantikvarie Johannes Bureus. Han nämner

uppenbarligen redan omkring 1600 ett offerkast vid Björklinge strax norr om Uppsala: ”På Börkinge hedhen ther rijshögen nu är, var itt Cappal hette S. Holmgers...” Kanske en direkt hänvisning till katolsk tid för ursprunget? Resta kors vid vägar bör ge en hänvisning. Sådana finns ju i mängder i katolska länder. Det finns i Sverige ännu existerande namn på *Kors-* för offervarp. Ett namn på ett varp är *Korstecknet* ett annat *Korsbacken* och *Korset* finns i flera fall. Men det betyder inte nödvändigtvis att de går tillbaka till katolsk tid. Som jag har påpekat på annat håll ingår korsfiguren som grunden även för en labyrint.

Rannsakningar efter antikviteter nämner 1667 offerkast i Götlanda, Närke. Intressant är att en uppgift från samma år och också från Rannsakningar nämner ”två Stenhopar, en vid Laksta hellar ther en karl ähr ihiellskuten och een vthi Biörnäs skogen.” Detta gäller ett faktiskt röse i Västra Skedvi, Västmanland.

Resenärer längs både huvudvägar och mindre stigar kan förväntas i sina skildringar ha lagt märke till kasten. Prästen Andreas Bolinus noterar lite mer än hundra år senare än Olaus Magnus, år 1670, på sin väg genom Kolmården ”åthskeliga wärp, ther som fälcker mördat.” Dessutom finns ”stigel hwar som ogärningszmännerna äro stiglade, såmbliiga på 3 stigel, såmbliiga på 4 och såmbliiga på flehra. Och såmbliiga äro medh hela kräppen lagde på hjul.” Vid Krokek finns en stor krog. Där måste man ta sig till vara särskilt nattetid för ”mördare och röffware.” En passande miljö för offerkast!

Vidare nämns företeelsen offervarp i en annan mening av linneanen Per Kalm 1742, på en liten kyrkogård vid Homborgsund i Bohusläns skärgård. Där fanns inom en fyrkantig bogårdsmur

Platsen för rånmordet 1710 på väg mot Kristinehamn, Värmland.

"Kallvarp" på nordvästra Gotland (Hall-Hangvar)

fyra gravar med rösen av varierande storlek. Kalms roddare, skepparen Falck, hävdade att detta berodde på det att de som begravts under de större rösen hade legat längre än andra "ty folket som komma och gå där förbi pläga alltid taga en sten och kasta på gravnen." Varpen beskrivs sedan av andra kända författare som Linné 1746 från Närke. Ämnet har senare även fått andra avläggare, till och med i romanen "Hemmet" av Fredrika Bremer 1839.

Kyrkans regler skulle alltid följas vid begravningar. Vid ond bråd död var detta särskilt besvärligt eftersom den döde inte kunde få en sista smörjelse och välsignelse. En avrättad myllades ju ned utan ceremonier, självmördare kunde begravas ute i skogen, om kyrkoherden vägrade jordfästning vid kyrkan. Det och andra ovanliga omständigheter tolkades som att den döde skulle bli osalig, det vill säga bli en gengångare eller gast. Att möta en sådan ansågs farligt. På ensliga skogsvägar föreställde man sig åtskilliga sådana tillfällen, när ugglorna hoade vid mörkrets inbrott eller man i mörker passerade en plats som kallades *Gaståsen*. Man kunde se lyktgubbar i dimman vid de djupa våtmarkerna vid sidan

av vägen. Säkert var sådana ljus från de dödas själar som begravts därute som ogärningsmän, trollkarlar, häxor eller som fallit offer för rövare och krigshandlingar.

Det finns visserligen andra uttryck för samma föreställningar. Kors sattes säkert upp längs vägarna av liknande anledningar i katolsk tid, men de togs bort eller ruttade ned. Några enstaka minneskors av sten från medeltiden finns kvar på Gotland. Och ett annat komplex med samma innebörd, att skydda mot strandvaskare, strandens gästar, är stenlabyrinterna, mest funna längs våra kuster, särskilt i Sverige och Finland, som alltså tas upp av mig i en annan artikel.

Det finns de, som vi redan sett, som ville tro att ursprunget till offerkassen är förhistoriskt. En var den store pionjären inom etnologin. Gunnar Hyltén-Cavallius som 1864-68 skrev initierat om Varend och virdarna i Småland. Mera prosaiska och kanske också mera realistiska är t.ex. etnologen Sigurd Erixon, där också kast ögonskenligen utan dödsmotiv uppmärksammas, liksom folkloristerna, särskilt den extremt flitige Carl-Martin Bergstrand, samt den norske kännaren Svale Solheim. I Norge finns det nog lika mycket kast eller verp som i Sverige.

Västsvärgen är ovanligt välförsett. Redan Bergstrand stöder sig på minst 500 uppteckningar kring företeelsen, mest i Västsvärgen. Louise Hagbergs unika verk om döden i folktron från 1937 inrangerar dem bland övriga apotropiska –avväjande– handlingar i samband med dödsfall i det fylliga kapitlet "Offerhögar och döds kors." Det är nog en sund insikt. Många gånger kan man ställa frågan om de inte uppkommit som vägvårdar eller vägmärken och först sekundärt fått en sägen knuten till sig. Men också det är osäkert, för att inte säga otroligt. Men muntliga traditioner kan ibland av olika skäl, i detta fall till exempel omläggningar av vägar, ha en kort livstid. Många av dessa lokala traditioner har funnit vägen till mera lokalt präglad litteratur. En förteckning med respektive raä-nummer finns i min kommande bok,

efter katalogen över ortnamn vid vägar och stigar. Därur kommer stora delar av de uppgifter om ursprunget som finns på Fornsök. Förutom i utgiven litteratur finner vi en utmärkt sakkunnig frågelista på ULMA M 129 sammanställd av etnologen Ella Odstedt i sept. 1937, alltså efter tryckningen av Hagbergs arbete samma år. Svaren visar i stort sett överallt på levande traditioner vid denna tid och även senare.

De sista nya kasten lades in på 1930-talet. Några av dessa är fortfarande aktiva. Men bakgrunden till att de försvann är den stora förändringen av vägarnas mera finmaskiga nät. Det alltså närvarande gångstigslandet försvann. Nätverket inskränktes till små och stora landsvägar som efter skiftesreformerna fick nya, ibland nästan spikraka dragningar. När järnvägarna kom utplånades efter hand hela det gamla vägväsendet med gästgivargårdar och skjutshåll där man bytte hästar. Mängderna av transportforor med bönder vid tömmarna försvann. Vintervägarna och stigarna som gick över stock och sten, myrar och över sjöar föll i glömska.

Ett nytt landskap växte fram, både fysiskt och i människors sinne. Att man sedan ännu ställer upp värmeljus och blommor på en plats där en dödsolycka inträffat är inte ovanligt. Men platsen finns inte utmärkt i hundratals år som offerkast. Däri ligger ett ytterligare andra steg i utvecklingen, ett andra brott i kontinuiteten. Enligt mina observationer var det första steget från en ursprunglig skräck för gengångare och över andra möjliga stadier till lyckobringande varp.

Det sägs nämligen om en del rösen längs kusten, i fjällen och inte minst på Gotland (kallvarp) att "kastandet" skulle bringa lycka och välgång på färden. Men även här kan ursprunget mycket väl ha varit skyddet mot gengångare, alltså med en *apotropeisk* avsikt. Till exempel Hyltén-Cavallius skriver skulle "denna handling af fromhet, öfvad mot en afliden.... att han icke såsom gengångare må ofreda dem som färdas vägen fram." Kanske skedde förändringen när man ville undvika att man själv drabbades av samma öde som den döde som var anledning till kastet. Det var nog en naturlig förändring, även om man kände till den ursprungliga innebörden. Skall man ge den en relevant term kan man säga att det skedde som en *profylaktisk*, förebyggande, handling.

Stötteberget söder om Alingsås, Västergötland

Två offerkast vid pilgrimsstigen i Trysil, Norge

Ett område där lycka och välgång sägs ha varit viktigast är Bohuslän. Men marinärkeologen Staffan von Arbin sammanfattar nyligen i en artikel fornlämningarna i Öckerö skärgård i södra Bohuslän nära Göteborg. Där intar *döing-erösen* sin givna plats i sammanhanget. Men många av dem är både genom benämningen och ibland bevisligen från början gravar för ilandflutna drunknade. Enligt den ursprungliga traditionen skulle man när man kastade sin sten på röset säga:

"Jag slänger en sten på dina ben
Du skall ligga till domedags otta."

Döing-erösen finns registrerade i socknarna Backa på Hisingen nära Göteborg, särskilt Öckerö (minst ett 10-tal) och vidare norrut. Som jag tidigare påpekat tror jag att den apotropeiska funktionen här vid kusten också intas av stenlabyrinter. Det kan även gälla i Västsveriges inland

I samband med sin diskussion om bronsålderns gravrösen som sjömärken i Bohuslän visar också Claes Krantz på många folkminnesuppteckningar, där seden "kasta sten på russ" (gravrösen) uppträder. Även dessa rösen kan ha

byggts på i efterhand. På samma sätt som var vanligt bland tidigare forskare vill han se en ganska direkt länk mellan forntidens religiösa motiv och nutidens folkliga sedvänjor. Förutom att bronsålder i så fall måste betraktas som en orealistiskt avlägsen period kan man hävda att det dessutom finns klara tecken till diskontinuitet och förändrad funktion under medeltid och senare historisk tid. Från apotropeisk skräck för gengångare och möjliga följderna av att inte observera seden till profylaktiska övningar och slutligen bara lycka och välgång på stigen eller i fisket. Hur många tillfällen till sådan diskontinuitet finns inte då under en dubbelt så lång period, de två tusen åren mellan bronsålder och medeltidens början? En kontinuitet av den längden är orimlig.

Men vad kunde gå snett om man inte ”offrade?” Vilken blev sanktionen? Det kunde, ansåg man, hända att gästen, eller motsvarande ”makt,” hämnades om man inte lade en sten på röset. Specifika sanktioner nämns ofta i uppteckningar. Från Ör i Dalsland rapporterade Richard Dybeck om flera varp, och de som inte ”offrade” vid ett av dem fick obotliga sjukdomar, och särskilt hade folk som bara passerade inom synhåll ”ont för att komma förbi detta varp.” Man kunde gå till mera omfattande markeringar än att bara ”offra.” På vissa ställen var det kutym att, om man hade tid, gå flera gånger, minst tre, runt röset. Detta är särskilt känt från Västmanland, men bör ha varit en ganska allmän vana. Troligen var det få som missade poängen. Bara spåret av offerstenen eller kvisten som lades kunde i princip ha givit ett slags trafikstatistik på vägsträckan!

Det här var en så omfattande sysselsättning hos de förbire-

sande, att man ibland som nämnt ovan lokalt brandskattade de enorma rishögar som hade uppstått. Det kunde, berättades det, gå illa för den som samlade ved här. Det fick man inte göra. Ingenting fick tas bort. Också i uppgifter som anförs i Fornsök nämns detta. Men ibland gjordes det också avsiktligt på plats genom bränning. Då for hela högen på en gång. I Väreid kallades det specifikt att ”bränna bål,” fastän detta ger ganska allmänna associationer. Men Sigurd Erixon är alltså tidigt ute och anser att det i sig självt är en rit. Det framgår ju på sätt och vis av benämningen `bål.` Men troligen är det fel. Ordet bål är nog en lokal variant av vård, vål, `märke eller hög.` Enligt Hyllén-Cavallius hade till och med myndigheterna blandat sig i denna vana— om det nu var det. Så sent som 1826 skall de ha utfärdat förbud mot bålbränning. Skall man förmoda att detta ansågs vara en olaga rit eller ren vidskepelse?

Louise Hagberg nämner att kast även förekommit i Finland, inte minst över självspillingar, i Norge, Danmark och Tyskland med Österrike, där de kallats dödman, Totermann, den döde mannen, der tote Mann: ”beim toten Mann, zum toten Weib.” Det är tydligt av benämningen att gengångartron fungerat också här. Carl-Martin Edsman anför belägg från Handbuch der deutschen Aberglaube, med recenta *Steinhausen* och *Reisighausen*. Riset har samma uppgift som en- eller granris vid begravingar. Stenrösen med samma eller liknande bakgrund finns på bergsstigar i Tatraberget och Karpaterkedjan på gränsen mellan Polen och Slovakien, samt längs pilgrimslederna mot Santiago de Compostela. Men det finns även kors vid sådana platser. Somliga kors kallas *Sühnkreuze*, kors som fungerat för soning av ett brott, och följaktligen har rests av den skyldige. Sådana finns även på Gotland. Men som sagt, seden

finns även i övrigt i Norden, inklusive Färöarna. I kusttrakterna i Svensk-Finland finns också offerkast. I det finskspråkiga Finland är dock kategorin knappast nämnd särskilt, men något besläktade företeelser längs vägar, som ”offerstenar” (uhrikiviä) och ”offerträd” (uhripuut) som markeringar är kända, vid sidan av de ristade *karsikko*-träden. De senare hade apotropeisk funktion för att avvända gästar längs en väg efter vilken lik burits på väg till begraving. Besläktade sedvänjor finns faktiskt över hela klotet, med skiftande motiveringar. En exakt överensstämmelse finns faktiskt mellan kombinationer av kors och offerkast i Brasilien.

Senare uppsattes snarare minnestavlor för händelsen. Numera är det som sagt brukligt att lägga en hög med raskt förverkade blommor, ställa värmelampor eller begravningsljus och annat dylikt på platsen för en trafikolycka med dödlig utgång.

Den gamla vägen är en del ett förgånget landskap. Men vi kan lära oss att förstå något av det med hjälp av offerkast. Därför är det också viktigt att de som nu är kända bevaras, liksom spåren av de gamla vägstråken.

Själv planerar jag för en bok som skall heta *Att färdas. Ett förgånget kognitivt landskap*, att ges ut under 2017, där inte minst offerkast intar en betydelsefull plats. Där finns litteraturen till detta anförd. Alla tips och kommentarer mottas med största tacksamhet, på mailadress: christer.westerdahl@ntnu.no

Christer Westerdahl
(Text och foto)

En spelman på Dal

På en liten kulle på Dalboslätten med utsikt mot ett blånande Kroppefjäll bor en riksspelman och utforskare av dalsländsk spelmansmusik. Han heter Alban Faust och är tysk.

-Jag kom hit till Dalsland första gången med mina föräldrar i början på sjuttioalet och då var jag elva år. Sen har jag bott här sedan 80-talet.

Alban Faust är inte bara nyckelharp- och säckpipespelare, han är också instrumentbyggare och i hans hus hänger pipor och flöjter i stor mängd i taket.

-De flesta instrumenten går på export. Det finns ett stort intresse utomlands för mina säckpipor och flöjter men även för svensk folkmusik. En del av hans flöjter har ett rundat labium (alltså själva ljudhålet), vilket ger ett mer väsande ljud.

-Jag vill inte ha den rena, förfina klangen utan ett strävare ljud, lite mera skog!

I verkstan finns det alla upptänkliga träslag, bl a plommon och buxbom men just buxbom är något han saknar och skulle behöva mer av.

Nyckelharpa har han spelat sedan slutet av sjuttioalet när han upptäckte den för första gången hos bonden Axel Andersson i Ånimskog. Alban Faust har samlat och upptecknat dalsländsk spelmansmusik men han spelar gärna också låtar från nära Bohuslän och Norge. Att det är en tysk som blåser liv i och förnyar den dalsländska spelmans-traditionen kan kanske tyckas lite märkligt men ofta är det väl så att det behöver komma någon utifrån för att inse värdet i det som de lite anspråkslösa dalslänningarna inte har skattat lika högt.

En ganska lång tid var Alban Faust ordförande i Dalslands Spelmansförbund men nu har den posten övertagits av en smålänning! Alban Faust har många järn i elden och det har blivit en hel rad CD-inspelningar genom åren.

-De första kunde jag sälja och få en liten förtjänst av men de senaste kommer nog inte ens att täcka produktionskostnaderna. Ett resultat av vår tids nedladdningar och streamningar.

Bland hans många CD finns titlar som Bôrteme, Drivved, och Pipmakarns Polska. Ibland med ett helt spelmanslag, någon CD med gitarr och bas tillsammans med säckpipan och nyckelharpan. I en CD med namnet Naken är det, som man kan förstå, bara Alban Faust och nyckelharpan. Den CD:n är illustrerad med fadern och fotografen Jürgen Fausts vackra foton och det var hans kärlek till den dalsländska natu-

ren som fick Alban Faust att fastna för både naturen och musiken i Dalsland.

Ett landskap som DN:s musikrecensent häromåret karakteriserade som "ett nedgånget industrilandskap".

Är du intresserad av dalsländsk spelmansmusik så är hans adress www.albanfaust.se

Förr när man kom från Värmland till dalsländska gränsen stod en skylt vid vägen: Välkommen på Dal. Nu står det :Välkommen till Västra Götalands län. Känns inte lika välkomnande tycker

*Hans Lundén
(Text och foto)*

Hur gick det?

FFE:s båttur

Den sedvanliga båtturen i Ekoparken gick i år från Nybroviken genom Djurgårdsbrunnskanalen, upp genom Värtan och Stockundet till Ulriksdals Slott, och sedan tillbaka med en sväng in i Hammarby Sjö till Strömmen. Sakkunnig information om Ekoparken och de hot som, dessvärre, finns mot den gavs av Rickard Murray och Henrik Waldenström.

Erik Elvers

Slottsparksvandring

Elva personer deltog i den traditionella vandringen i Bergshamra och Ulriksdals slottspark. Efter att ha sett på backsipporna uppe på Kvarnkullen, som börjat slå ut bara ett par dagar tidigare, gjorde vi för ovanlighetens skull en avstickare till tibastlokalen nära Igelbäcken.

Erik Elvers

Vårvandring i Bergianska

Nej, inte det var vädret som lockade ut oss kvällen den 20 april utan möjligheten att under Eva Innings ledning få veta mer om Bergianska trädgården. Inalles var vi elva personer som möttes utanför koloniområdet Lilla Frescati. Här några av de växter och träd som jag speciellt fastnade för.

Start redan på koloniområdet, där vi närskådade en 650-årig ek, den som de flesta bara ser från motorvägen. Den får varsam hjälp att stötta en kraftig gren, men ser i övrigt ut att må bra.

Dess ihåliga stam gör förstås åldersbestämningen osäker, men lär å andra sidan ge plats åt en hel myrstack.

Utmed vägen mot Bergianska står bl.a. körsbärskornell – som inte har röd stam, men som nu lyste upp med små gula stjärnlika blommor på bar kvist. Där stod även en högre samlings med fjolårets brunsvarta kungsljus, vilka nedtill omgavs av en lovande grön bladrosett.

På andra sidan bron över Roslagsbanan fortsatte vi på den relativt nya fina promenadvägen. Uppe i en del träd syntes på långt håll stora bollar, dels popplarnas fågelplanterade mistlar, dels björkarnas svamporsakade häxkvastar.

Nedanför utkikstornet ligger en av de ”språnghålor” som en gång skapades utmed Brunnsvikens strand, i detta fall planterad med äppel- och valnötsträd. Den bortsprängda stenen användes för att bygga upp Fjället, som ju också är en del av anläggningen.

Strax före Victoriaväxthuset titade pestskräpan upp – vars rot man trodde skulle hjälpa även mot pesten - och utanför Bleket såg vi ett av Bergianskas många gulblommade exemplar av den sibiriska nunneörten, den som en gång gjorde Linné så besviken. Han hade hoppats att de frön

som en av lärjungarna sänt honom skulle bli till löjtnantshjärtan, en växt som han dock aldrig fick se.

En strandnära asp hade fallit ut i vattnet, bävergnag avslöjade den skyldige. Undras just hur länge Bergianskas personal kommer att låta denna påminnelse om djurlivet ligga kvar?

Rhododendron dalen skulle normalt ha imponerat med stora vackra blommor, men de hade överraskats av den extrema nattkylan och gick i sorgligt frostsakat brunt. Blommade gjorde däremot porslinshyacint, lundgullviva/lundprimula och den giftiga tibasten.

I den Japanska trädgården står en trollhassel – ej att förväxla med den slingriga ormhasseln. Och även om Eva ibland besviket sade att hon på grund av den sena våren inte kunde visa oss den eller den blommande växten, så var detta träd ett exempel på att vi var för sent ute. Trollhasselns lysande röda, tofsiga blommor kan man få se redan någon gång efter jull!

Nedanför Fjället passerade vi en ljusstammig kamchatkabjörk, märklig med sin självavfallande bark. I närheten står två fler- och mörkstammiga kopparbjörkar med ursprung i Kina, också de med flagande bark.

Nära stängslet till Plantagen finns ett par andra långväga besökare, en ginkgo biloba, lättast igenkännbar vid denna årstid genom de många fjärilsformade löven vid dess fot, samt en katsura, ännu ej i blom, men som på hösten inte bara står för en fantastisk färgprakt utan dessutom lär sprida pepparkaksdoft.

Det här besöket erinrade om vilken fantastisk plats Bergianska är, vid alla årstider och i alla väder.

Lisbet Scheutz

Råstasjön runt

Det var en vacker aprildag, då vitsippor, blåsippor och vårlök blommade, solen sken men luften ännu kändes småkall. Hasse Ivarsson ledde oss (16 FNSiN-medlemmar) i tre innehållsrika timmar runt Råstasjön. Medan han pekade ut hur lockande och dessutom lättillgängligt området är för de flesta – fågelskådare, joggare, cyklister, barnfamiljer och även rörelsehindrade – spanade han också in åtskilliga fåglar åt oss. Samtidigt förklarade han de politiska och juridiska turerna kring överklagandet av Solnas byggplaner. Planerna underkändes i högsta instans och området skall nu äntligen i stället bli naturreservat. Men gränsen mellan reservat och bebyggelse är alltjämt ett olöst problem. Fortsättning lär följa. Några av dagens ornitologiska upplevelser: skäggdoppingar, skedand, brunand, rörhöna, (rödlistad) silltrut, skrattmåskoloni med ca 500 häckande par samt välsjungande taltrast och gärdsmyg. På det botaniska konotot noterade vi rariteterna vit blåsippa och därört. Ett område att värna och besöka, säger jag som just har upptäckt det,

Anders Scharström

Roslagsvandring.

Den årliga vandringen i ganska omväxlande terräng vid Garnsviken är ett härligt sätt att uppleva våren. Bengt Dahlbeck känner stigarna där han gått sedan barn domen och traktens historia. Vi följde honom genom fågelsången och grönskan, ivrigt samtalande om skogsbruk, naturvård, hästnäringens betydelse och vildsvinens förtretlighet. Vi var 16 vandrare. Jag var den ende från FNSiN som tog vara på erbjudandet från STF.

Anders Scharström

Stockholm bygger

Vi var totalt sex personer som den 20 maj möttes utanför Kulturhuset för vad som blev en närmare fem timmars växlingsrik vandring med Mats Gullberg som ledare. På Kulturhusets bottenplan klev vi runt på den nya undergolvet-modellen av Stockholm, vilken även inkluderar närförorter som Årsta, Stureby och Västberga.

Främst vill staden här visa upp hur duktig man är på att bygga nytt, med planerade byggnader utförda i vitt, men det är lika intressant att ur fågelperspektiv se skalenliga befintliga byggnader.

Efter att påtagligt ha upplevt stadens puls, läs oväsen, i form av en envis helikopter, hög musik och sportartade evenemang i Kungsan blandat med klockors klang från Jakobs kyrka, fortsatte vi med biogasbuss 76 (vars miljövänlighet visade sig inte avse ljudnivån i baksätena). Genom fönstret besågs Frihamnen, med enstaka vackert renoverade byggnader och mycken fulhet. Via T-banans rullande gångramp i Ropsten tog vi oss upp till Hjorthagen, som en gång närmast var en bruksort i stadens utkant. Gatunamnen - jakt, vattenfall, kraft- och gasverk – påminner om stadsdelens historia. Vi tittade på nationalromantiskt inspirerade byggnader från 1900-talets början, vilka då upp-

fördes för gasverksarbetarna, liksom 30-talets lamellhus i den del som kallas Abessinien. På kartor och modeller ser det området ut som enformiga trista längor, men är i verkligheten tilltalande grönt och luftigt.

Så till gasklockorna av olika årgångar, från Bobergs vackra i tegel till den sista, en liten golfbollslänkande, som enligt vad Mats berättade ska inredas till kontor. Den stora mörka stålglas-klockan, den som varit en del av Stockholms skyline och vars utseende jag inbillar mig bara kunna glädja en industriminnesfantast, kommer att rivas genom att man börjar nerifrån. Låter jobbigt, men tycks vara nödvändigt.

Sjöängstorget i Norra Djurgårdstaden med färgskimrande balkongkonst, SKBs iögonenfallande röda hus i glaserat tegel och ett såväl vackert som spännande vattenkonstverk avslutade vandringen.

Lisbet Scheutz

Söndag i Sandemar

Sju medlemmar samlades söndagen den 14 maj vid Sandemar för den traditionsenliga vårvandringen med blomsterskådning. Vädret var behagligt men eftersom de första veckorna i maj hade varit ovanligt kyliga var förvåningarna på blomningen något dämpade.

Kungsängsliljorna hade slagit ut men var ännu inte fullt utvuxna, Adam och Eva var bara knoppar och majvivorna var så små att de nästan vara svåra att känna igen. Gullvivor, vitsippor, kabblekor och jungfrulin blommade. Den lilla desmeknoppen återfanns på det vanliga stället, ett exemplar blommade.

Örjan Ericsson

Även den minsta lilla rara blomma upptäcktes av Sandemar-deltagarnas skarpa blickar.

Foto: Bente af Edholm

Program

SOMMARVANDRING - BOGESUND

Bogesundlandet har nyligen blivit naturreservat. Det är ett varierat natur- och kulturlandskap med hållmarker, tall-, gran- och lövskogar med gamla grova ekar. Där finns ett nät av vandringsleder som vi skulle kunna upp-

täcka tillsammans. Dessutom finns ett mysigt kafé i slottsparken.

Förslag: Någon dag i mitten eller senare delen av juli, men det är kanske bäst att vi samråder med hänsyn till väder och vars och ens egna sommarplaner. Om du tycker det verkar lockande får du

gärna höra av dig snarast till mig,

Anders Schærström, 070 693

9128; 08 758 3003

Anders.schaerstrom@telia.com

GOTSKA SANDÖN 2017

2—6 augusti

Efter en del resonerande och kalenderpusslande har några av oss kommit fram till att vi inte kan göra resan till Gotska Sandön i juni (vilket stod i NOS). I stället har några av oss bokat in oss på båt och ö den 2 – 6 augusti.

Numera är det mycket lätt att själv boka interaktivt via www.sandoresor.se. Kruxet är att bestämma logi, om ni inte redan är lagom många för att dela ett tält eller ett rum. Om du vill ha hjälp med det så kan du höra av dig till någon av oss så ska vi försöka fixa det.

Anders Schærström, anders.schaerstrom@telia.com; 070 693 91 28; 08 758 30 03,
Erik Elvers, e.elvers@bredband.net, 0738 526 399,

SKALDJURSKNYTIS

Lördag 12 augusti kl 14.00

Plats: Kolonilott 50 i Skarpnäck. T ex buss 816 ifrån Gullmarsplan ca 10 minuter till Skarpnäcks koloniområde följt av en kort promenad. Ta med skaldjur plus dryck! Vatten, bröd samt något bredbart finnes.

Föranmälan senast 7/8 till Anders Tunevi, anders@anderstunevi.se, Tel: 070-5683513

CYKLING LÄNGS GÖTA KANAL I VÄSTERGÖTLAND

Nu är 11 medlemmar anmälda till cykelfärden och den kommer att ske söndag 13 augusti (samlingsdag) – fredag 18 augusti. Dagsetapperna blir knappt 3 till ca 4 mil. Övernattningar är bokade i stugor och vandrarhem för elva personer. Om du känner dig lockad att haka på så bör du snarast ta kontakt med Helena Fernholm 0730 315 615,

helena.fernholm@telia.com.

I OLAUS PETRIS FOTSPÅR I GAMLA STAN

Måndagen den 21 augusti kl 17.

Martin Luther och reformationen ihågkoms ju på olika sätt i år, 500 år efter hans protest mot katolska kyrkans avlatsbrev. Tio år senare påbörjades reformationen i Sverige.

Olaus Petri, som kallats ”den svenska reformationens fader”, bodde och verkade under större delen av sitt liv i Stockholm. Vid en vandring i Gamla stan berättar jag om hans växlingsrika liv – från blodbadet och bibelöversättningen till dödsdomen

och den krönika som högeligen misshagade Gustav Vasa.

Anmäl senast 18 augusti till

lisbet.scheutz@gmail.com, så mailar jag samlingsplats (ännu svårt veta hur det ser ut den dagen i Gamla stan).

VI BORSTAR I PARKEN

Onsdag 23 aug kl 17.00

Dags för den årliga tillsynen av runstenen i Karlbergs Slottspark som FNSiN är fadder för. Vi träffas vid SÖ hörnet av Karlbergs Slott (sjösidan, närmast gångvägen från Birkastan) och går tillsammans till stenen i parken för att se hur den mår och försiktigt ta bort ev lavar och mossa. Liten picknick efteråt!

Ev frågor kan ställas till Erik Elvers, e.elvers@bredband.net eller 0738-526399

HAVTORNSPLOCKNING

Lördag 7 oktober kl 09.00

Utfärd till stranden utanför Grisslehamn där vi brukar kunna plocka havtorn (gulröda mycket C-vitaminrika bär). Observera att bårtillgången inte kan garanteras. De har dock mycket smak och syra så även små mängder räcker länge.

Tillfälle till bad.

Vi far från Bergshamra torg kl 9.00 (T-stn Bergshamra norra uppgången) och stannar till i Grisslehamn för att köpa rökt fisk både på vägen till och från plockstället.

Vi är tillbaka i Bergshamra ca kl 16.

Föranmälan till Erik Elvers, e.elvers@bredband.net, 0738-526399, eller Anders Schærström, anders.schaerstrom@telia.com, 070-693 91 28, 08-758 30 03, senast onsdag 4 okt.

Säg till om du behöver eller kan erbjuda bilplats. Utrymmet i tillgängliga bilar är alltid avgörande för hur många som kan följa med. Om vi behöver hyra bil bör det förberedas i god tid.

Nästa NOS gör vi i september.

SVERIGES FÖRSTE POLARFORSKARE— LINNÉLÄRJUNGEN ANTON ROLAND- SON MARTIN OCH HANS RESA TILL SPETSBERGEN 1758

Föredrag, Oktober

Mer information kommer

